

проблемою. Це дозволить відтворити більш повні і правдиві картини голодомору в контексті загальної парадигми – насилля радянського тоталітаризму. В нинішній же літературі з проблем голодомору документи і спогади очевидців найчастіше слугують додатками (своєрідним ілюстративним матеріалом) до основного історико-теоретичного тексту, що знижує науковий рівень досліджень. Такого роду наукові збірки можуть представляти інтерес дослідників лише в плані джерельної бази, але ж ніяк з точки зору ґрунтовних теоретичних узагальнень, дефініцій, висновків.

1. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990.
2. Історія України. – Миколаїв, 1992.
3. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – № 1.
4. Олійник А.І. Розвиток освіти Миколаївщини в 1929-1933 роках // Миколаївщина: колективізація

сільського господарства і голод (1929-1933). Документи і матеріали. – Миколаїв, 2000.

5. Соболев П.І. Шкільництво Миколаївщини у голодні 1932-1933 роки // Голод – геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 28 листопада 1998 року: Матеріали / Ред. кол.: С. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – Київ – Нью-Йорк, 2000.
6. Соболев П.І. Шкільництво Миколаївщини у голодні 1932-1933 роки // Миколаївщина: ...
7. Свідчення Пляского Л. // Миколаївщина: ...
8. Свідчення Сопівського К.Х. // Миколаївщина: ...
9. Спогади Фоміна І. // Миколаївщина: ...
10. Спогади Шелеста О.І. // Миколаївщина: ...
11. Спогади Яковенка Ф.А. // Миколаївщина: ...
12. Шитюк М.М. Голодомори ХХ століття. – К., 1997.
13. Шитюк М.М., Шкварець В.П. Колективізація і голод на Миколаївщині: походження і наслідки // Миколаївщина: ...

Тесленко І.А.

Роди острозьких міщан у помяннику Межигірського монастиря

Ітак, метод изследования при помощи помянников приходится признавать совершенно непригодным, ... а потому, чтобы придти к какому-нибудь определенному решению относительно происхождения князей Острожских, надо обратиться к другим, более подходящим, источникам.

Г. Власьев. Князья Острожские и Друцкие [1]

Ця фраза, що належить перу російського історика початку минулого століття, пролунала як вирок на запропонований М. Максимовичем варіант реконструкції генеалогії роду князів Острозьких ХІІІ-ХІV ст. Та й будь-якої іншої генеалогічної реконструкції на основі помянників [2].

Ретельно перевіривши крок за кроком шлях, яким пройшов Максимович, аби показати, що Острозькі походять з Турово-Пінської гілки Рюриковичів, а також спираючись на вже накопичені впродовж чотирьох століть дані з цього питання, Власьєв переконливо доводить, що автор листів до княгині А. Блудової, натрапивши на “свіжу” і цікаву зачіпку у Дубенському помяннику (згадку про князів “Гурівських/Турівських”), знайшов у джерелах те, про що самі вони не свідчили. Інакше кажучи, історик звернув увагу лише на ті аргументи, які підкріплювали його точку зору.

Остаточнo і, здавалося б, назавжди запламував репутацію помянників ще один конкретний приклад, також згаданий Власьєвим. Йдеться про одночасну спробу трьох дослідників (архієпископа чернігівського Філарета, Р. Зотова та Н. Квашніна-Самаріна) на основі записів кількох помянників побудувати генеалогічне древо князів Чернігівських. Зауважимо, що один із

зазначених помянників – синодик Любецького Антоніївського монастиря – відрізнявся з-поміж інших додатковими й достатньо детальними відомостями про осіб, зазначених у переліку (так, наприклад, у ньому було наведено як світське ім'я представника роду, так і ім'я, що надавалося йому при хрещенні, разом з князями згадано було й їхніх дружин з дітьми, у деяких випадках поминання включало по-батькові, супроводжувалося історичними примітками й ін.) [3]. Все це, без сумніву, мало суттєво полегшити роботу дослідників і допомогти їм досягти спільного знаменника у поставленому завданні. Незважаючи на це, усі три автори прийшли до висновків, які у багатьох принципових моментах були кардинально відмінними [4].

Отже, постає питання про доцільність використання помянників як генеалогічного джерела. З “вироком” Г. Власьєва, який не залишає надії для оптимізму, ми вже ознайомилися. Щоправда, необхідно відзначити й те, що в одному місці критичного нарису він необережно пристає до погляду дослідниці помянників київських монастирів Єлизавети де-Вітте. У своєму листі до кн. М. Путятіна “она говорит, что следует строго отличать помянники, озаглавленные “Род такого то” от помянников, озаглавленных “Помянник такого то””; Власьєв погоджується з

її авторитетною думкою і додає від себе, що “в первых действительно упоминаются почти исключительно члены избранного рода, хотя и в них записывались родные со стороны жен этого рода, во вторых же поминаются не только члены рода, их жены и родственники, но и многие совершенно посторонние лица, так или иначе имевшие какое либо близкое отношение к роду” [5]. Таким чином, Власьев переконаний, що у поминаннях першого типу немає “зайвих людей” (далеких родичів, знайомих і ін.), а це, в свою чергу, дає можливість для пошуку.

У будь-якому разі, погодимося з Г. Власєвим у тому, що генеалогії князівських і шляхетських родів все ж краще досліджувати з використанням інших джерел. Помянники у кращому разі деталізують, розширюють наші відомості про рід і його окремих представників.

Та іноді нас цікавить не тільки середовище української еліти середньовічної й ранньомодерної доби, а й тогочасне життя “мовчазних свідків історії” – локального духовенства, міщанства й селянства. У цьому випадку навіть прості генеалогічні побудови, які охоплювали б 2-3 покоління роду, реконструювати вкрай складно, і будь-яка навіть найменша інформація має велику ціну.

З огляду на це, виявлені у помянниках дані можуть допомогти у наших дослідженнях. Спробуємо проілюструвати це на прикладі помянника Межигірського (згодом Києво-Межигірського) чоловічого монастиря, який було упорядковано в XVII ст. [6] і який зараз зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського в Києві [7]. Зосередимо увагу на вихідцях з Південно-Східної Волині, а саме на родах острозьких міщан (25 записів) [8].

Отже, в помянник записано такі роди острозьких міщан: Ксенії (арк. 327 зв.), Михайла Страгна (арк. 337 зв.), Стефана Мируновича (арк. 342), Григорія Шийтського (арк. 342 зв.), Матвія мечника [?-Мечника] (арк. 344 зв.), Іосифа Федоровича (арк. 345), Леонтія Сидоровича (арк. 345), Іоана [Флячича] [9] (арк. 349), Семена Гуляницького “зигармістра” (арк. 349), Григорія та Іосифа Чернченят (арк. 354 зв.), Никифора Канюка (арк. 354 зв.), Андрія Авдієняти (арк. 357 зв.), Данила Дорофієняти (арк. 357 зв.), Гаврила (арк. 357 зв.), Якова Цвонника (арк. 359), Тимофія Бичулі (арк. 359), Каразія [“род Каразийшин”] (арк. 359 зв.), Омеляна Кречка (арк. 361 зв.), Якова (арк. 361 зв.), Григорія Цвонника (арк. 361 зв.), Павла Мазуреняти (арк. 365 зв.), Омеляна коваля (арк. 365 зв.), Прокопія, зятя [?-Остафія] Кречка [“Род Прокопія Кречкова зятя з Острога”] (арк. 367 зв.), Петра Черевка (арк. 367 зв.), Дмитра Хитрика (арк. 378).

До синодика потрапили також поминання окремих осіб і цілих родів острозьких “посполитих” (9 записів). На жаль, цей перелік є малоінформативним і включає виключно імена без прізвищ і навіть прізвиськ, наприклад, поминання Никифора (арк. 407 зв.), Павла (арк. 408), Марії (425) і ін. Отже, ідентифікація осіб за цими записами практично неможлива.

Записи в помянниках проливають світло на питання, які й досі залишаються не до кінця з’ясованими, а саме, яка послідовність записів у поминанні, хто передавав його для вписання і ін. Характерний приклад маємо з поминанням роду ієромонаха Межигірського монастиря Феофана, вихідця з Острога (арк. 114 зв.), в якому можна ідентифікувати майже всіх осіб (завдяки поміткам над іменами). Цікаво, що перелік складений не за хронологічним порядком; першими у поминанні названі не батьки, а брати, далі записано мирське ім’я самого Феофана (Спиридон), після нього імена діда, батька, ще одного діда, матері й сестер. Завершується поминання 7 неідентифікованими іменами, дописаними пізніше іншим чорнилом. Швидше за все, основна частина цього переліку була надана для поминання самим Феофаном ще за свого життя, можливо незадовго до смерті (ім’я “Спиридон” фігурує серед імен померлих членів його родини). Можливо також, що іменні розписи передавали для поминання не ті особи, що фігурують у назві всього запису, а їхні найближчі родичі. Так, наприклад, рід острозької міщанки Ксенії завершується іменем “Ксенія”, рід Михайла Страгна – іменем Михайло, а рід Гаврила з Острога має лише одне ім’я – власне Гаврило.

Інше питання, що постає під час аналізу цього джерела, стосується можливості ідентифікувати записані у помяннику священицькі, міщанські і селянські роди з тими, які вже відомі нам за іншими джерелами (зокрема, інвентарями Острога XVII – початку XVIII ст.). Ця робота суттєво ускладнюється тим фактором, що переважна більшість тогочасних людей не мала сталого прізвища. Винятками є 5-10 родів острозьких міщан, що послуговувалися власними прізвищами впродовж XVI-XVII ст. [10] У інших випадках, якщо пощастить, вдається віднайти певних представників роду за їхніми прізвиськами, що могли закріпитися також за найближчими нащадками, або зазначені у помяннику особи посідали якісь уряди у місті, належали до певного чітко маркованого прошарку населення (“зигармістр” С. Гуляницький, Омелян коваль, Самійло ректор тощо).

Суттєво полегшують роботу дослідників помітки, зроблені на полях навпроти поминань. Так, наприклад, завдяки ним ми з’ясували, що особа, позначена у помяннику як Іван (Іоан) з Острога, належить до відомого острозького мі-

щанського роду Флячичів, що Симеон Гуляницький був острозьким зигармістром, Дем'ян Наливайко помер у 1627 р., а настоятель Київського Кирилівського монастиря Василь (тут Варсонофій) Красовський "Чорнобривка" ("Чорнобривець"), який деякий час був настоятелем Острозького монастиря Чесного хреста, помер у 1614 р.

Таким чином, помянник Межигірського монастиря (як, врешті, і багато інших подібних пам'яток), якщо і не спростовує вищенаведену думку Г. Власьева, то, принаймні, зосереджує у собі цінні відомості, що у разі підкріплення додатковими даними, можуть бути використаними у історичних дослідженнях.

1. Власьев Г.А. Князья Острожские и Друцкие. – Спб., 1911. – С. 11.
2. Помянники являють собою книги, куди вписувалися для поминання окремі імена або цілі роди ктиторів, жертводавців, настоятелів, священників, ченців, прихожан певної церкви чи монастиря.
3. Власьев Г. А. Князья Острожские и Друцкие. – С. 3-4.
4. Ibid. – С. 4-5.
5. Ibid. – С. 6.
6. Як показує останнє детальне дослідження Межигірського помянника, здійснене О. Кузьмуком, основна частина записів (поминання родів і окремих осіб) у ньому була здійснена впродовж 1625-1680-х років. Разом з тим, до книги ввійшли записи з давнішого синодика, що почав укла-

датися 1599 р. Див.: О. Кузьмук. Поменник Межигірського монастиря: спроба системного аналізу // Просемінарії. Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. – Київ, 2000. – Вип. 4. – С. 80-100.

7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Спр. 375/374 С.
8. Відзначимо, що до зазначеної пам'ятки вписано також поминання чималої кількості родів і осіб, чие життя було тісно пов'язане з Острогом: кн. Острозьких, острозького ректора Самуїла [Флячича], 4-х острозьких священників (серед яких Стефан Смотрицький й Дем'ян Наливайко) та ін. Частина цих записів була видана І. Мицьком. Див.: Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636). Бібліографічний довідник / упорядник І.З. Мицько. – Київ, 1990. – 216 с. Публікація поминань родів Ісакія Борисковича (с. 11), Афанасія Китайчича (с. 38), Маври, "отця Смотрицького матері" (с. 79), ректора Самуїла Флячича (с. 86).
9. На полі навпроти другого рядка ("Помяни Господи душа рабъ свои Варфоломея...") зазначено: Жданович Флячич. Можливо, ця фраза стосується самого Іоана ("Род пана Іоанна з Острога"). Ждан Флячич, батько чи то Іоана, чи Варфоломія, був ремісником (сагайдачником); його ім'я фігурує в поборовому реєстрі Острога 1576 р. Див.: Матеріали до історії Острозької академії. – С. 148.
10. Серед них Флячичі (Хлячичі), Плєскачі, Страхи, Молочки й інші.

Тучинський В.А.

Хмільницький літопис як джерело до вивчення історії Поділля та Південно-Східної Волині

Одним із найважливіших завдань сучасної історичної науки є поповнення та розширення джерельної бази вивчення історії України.

Хмільницький літопис належить до маловідомих та недостатньо вивчених літописних джерел I половини XVII ст. Його значення, як цінного історичного джерела полягає в тому, що він є єдиним літописом, створеним на Поділлі напередодні та у початковий період Визвольної війни 1648-1657 рр. під проводом Б. Хмельницького.

Оригінал літопису, що займає п'ять рукописних аркушів, зберігається у Відділі рукописів Державного історичного Музею Російської федерації м. Москви. Історичний пам'ятник, що охоплює події 1636-1650 рр., було вперше видруковано Київською Тимчасовою Комісією для розбору давніх актів у 1878 р. як додаток до літопису Самовидця [5, 77-81]. З того часу літопис жодного разу не видавався. Хоча до Хмільницького літопису і зверталися окремі історикоджерелознавці, вперше його дослідив М. Марченко [3, 50-51]. Значний внесок у вивчення іс-

торичної пам'ятки вніс авторитетний сучасний український джерелознавець Ю.Мицик [4, 51-53]. Про значення літопису, як історичного джерела вказує у своїй узагальнюючій праці С. Макарчук [2, 293-294]. Як літературний пам'ятник, Хмільницький літопис досліджується і у багатотомній "Історії української літератури" [1, 293-294].

Хмільницький літопис є по суті щоденником, в який систематично, впродовж майже 15 років записував свої спостереження невідомий автор. Він був мешканцем м. Хмільника, ймовірно вихідцем із заможних селян та сповідував православ'я.

На початку літопису автор характеризує події, що відбувалися у Хмільнику в другій половині 30-х рр. XVII ст. Його увагу привертала міські новини: перебування у Хмільнику турецького посла, постій польських жовнірів. Творець літопису досить оптимістично дивився на оточуючу його дійсність, не відчуваючи на собі соціального гніту. Він з жalem відмічав, що покійний хмільницький староста Л. Жолкевський